

To mark the centenary of the birth of sculptor Antanas Mončas (1921–1993) in 2021, alongside other events there was also an exhibition of his work at the Vytautas Kasiulis Museum of Art – *Faces and Spirits* (curator Viktoras Liutkus). The title was dictated by motifs in Mončas' work and his inexhaustible nostalgia for his native Žemaitija, and the old folk crafts, mastership, motifs, and spirit of the region's stories and legends present in his work. The exhibition's content revealed a new page in Mončas' work, one close to the artist's ethnic roots, his connection to mythology and fables. A significant part of the exposition

consisted of works never before shown in Lithuania from the collection of the artist's daughter Sabina Moncys Moncevicus, which is kept in Germany, while a large collection of watercolour drawings was provided for the exhibition by the artist's son Jean-Christophe Mončas, with other works on loan from the residents of Vilnius, the sculptor's friends Caroline and Arūnas Paliulis, a fan of Mončas' work Tue Freltoft from Denmark, from the Antanas Mončas Museum in Palanga and the collections of the LNMA. The exhibition was organised by the Antanas Mončas Support Foundation.

Tas pats ir kitoks Antanas Mončas. Neišsemiamas

Viktoras Liutkus

Antano Mončio kūrybos paroda
„Veidai ir dvasios“
Vytauto Kasiulio dailės muziejus
2021 m. lapkričio 25–2022 m. kovo 27 d.

Kuratorius
Viktoras Liutkus

Architektas
Povilas Vincentas Jankūnas

2021 m. paminėjome skulptoriaus Antano Mončio (1921–1993) gimimo 100-ąsias metines. Valsybės ir visuomenės dėmesio šiai datai netrūko:

Lietuvos Respublikos Seimas 2021-uosius paskelbė jubiliejiniais A. Mončio metais, visoje Lietuvoje ir už jos ribų surengta įvairių parodų, nestigo spaudos ir televizijos dėmesio, išleistas dvi knygos, aktyviai darbavosi A. Mončio kūrybos gerbėjai, sodinę dailininkui skirtus ąžuoliukus, inicijavę žinomos jo skulptūros „Šv. Pranciškus“ atkūrimą. Tarp šių renginių lapkričio 25 d. Vytauto Kasiulio dailės muziejuje atidaryta ir iki 2022 kovo 27 d. veikusi Antano Mončio (1921–1993) kūrybos paroda „Veidai ir dvasios“ buvo dar viena kelionė po gausios dailininko kūrybos teritorijas.

Ne vieną ir ne dvi skulptoriaus kūrybos parodas teko surengti po to, kai 1992 m.

Skulptorius Antanas
Mončas Vandėjos sodyboje.
Prancūzija, 1992
Fotografas nežinomas

atsirado proga į Palangą pargabenti dovanotą Lietuvai jo darbų palikimą. Ilgainiui parodos sukeldavo keistą potyrį: atrodydavo, kad jau gerai pažįstu autoriaus kūrybą, atsimenu darbų pavadinimus, net matmenis, bet kaskart kūriniuose aptikdavau ką nors nauja: piešinio detalę, nematytą akvarelės spalvą, atrasdavau kitokį koliažo faktūrų bangavimą ar skulptūros profilio linijas. A. Mončas atsiskleisdavo lyg ir „tas pats“, bet vis „kitoks“. Jo vaizdų, naudotų medžiagų šaltinis buvo ir tebėra neišsemiamas. Daug ką norėjo išbandyti, nebuvo teritorijos, į kurią įžengęs negalėtų rasti ar padaryti ką nors originalaus. Kiek visko A. Mončas darė: skaptavo medį, kalė akmenį, liejo šviną, karpė koliažus ir lankstė papuošalus, lipdė molinius švilpius, tapė paveikslus, meistravo kaukes ir geležinius

židinius, baldus, durų rankenas, dėliojo mozaiką ir asambliažus, montavo vitražus, šviestuvus, projektavo ir kalė iškabas, antkapinius paminklus, nuolat piešė, kūrė plakatus, naujmetinius pasveikinimus, net dekoravo velykinius kiaušinius. Jo rankos žiėbdavo gyvybę mažiausiam akmens, medžio ar kaulo gabalėliui. Stebino, kad, nepaisant formų, spalvų, medžiagų įvairovės, jis, kaip menininkas ir žmogus, išliko vientisas, be krislelio pataikavimo užsakovui ar „gražumo“ priedėlių. Gamta jam nepagailėjo talento, o prigimtis supynė jėgą ir švelnumą.

Nuo 1950 m. A. Mončas gyveno Paryžiuje. Apie toli nuo gimtųjų vietų kuriančio tautiečio darbus klausiami, kas kūryboje nusveria – etniškoji kilmė ar kitatautė aplinka, šiuo atveju prancūziška. Tokias skirties linijas meno kūriniuose vargu ar įmanoma nubrėžti. Atsidūręs Prancūzijoje, A. Mončas tapo panašus į medžio kamieną, kurio atsineštos gimtinės šaknys prigijo naujoje aplinkoje ir ilgainiui subrandino tvirtas kūrybos šakas. Be abejonės, mums ir prancūzams A. Mončas – pirmiausia XX a. antros pusės Europos meno kūrėjas, skulptūros ir kitų dailės sričių talentingas meistras, puikiai žinojęs, kas dedasi Paryžiaus meno scenoje. Lietuvis į ją įžengė puoselėdamas ambicingą norą įrodyti vietos meno gerbėjams daugiašakius savo gebėjimus. Skulptoriaus prancūziškoji aplinka buvo labai gyva, kupina intelekto ir aukštos meninės prabos meno kūrinių, aktyvios minties ir veiklos, įkvepiančio bendravimo su bičiuliais. Jau vien ką reikė mokyti dailės Ossipo Zadkine'o studijoje Paryžiuje, kur jis pažino ne vien mokytojo darbo principus, bet ir įvairiatautę studijų aplinką bei susipažino su įvairiais kūrėjais.

Apie žemaičio dailininko pirmuosius savarankiškos kūrybos metus Paryžiuje, jo dalyvavimą Naujosios skulptūros salono parodose, jose rodytus kūrinius lankytojai galėjo pasiskaityti specialiai parodai išleistoje brošiūroje su prancūzų dailės istorikės Mathilde'os Desvages straipsniu „Antanas Mončas – lietuvių skulptorius pokario Paryžiuje“ (*Antanas Moncys, sculpteur lituanien dans le Paris d'après-guerre*). Daug A. Mončio kūrybai reikė ir artimiausia šeimoms aplinka, pirmiausia Prancūzijos tarpukario skulptūros klasikų, brolių dvynių Jano (Antano uošvio) ir Joėlio Martelių kūryba, jų sukurti memorialiniai paminklai, stilingi *art deco* pavyzdžiai, išraiškingi piešiniai. Visa tai matė savo akimis, patyrė, būdamas brolių studijoje, pastatytoje

pagal dailininkų bičiulio, garsaus architekto Roberto Mallet-Stevenso projektą.

Kitas A. Mončiui artimas aplinkos žmogus – architektas, interjerų dizaineris Francis Turbilis, kurio padedamas lietuvis galėjo atsidėti pirmajam svarbiam darbui – skulptūroms „Šv. Juozapas“ ir „Kelių Madona“ bei Kryžiaus kelio stotims Lano Šv. Marcelino bažnyčioje (1951–1952). Su brolių Martelių ir F. Turbilio kūryba galėjome susipažinti 2016 m. pabaigoje, kai Vytauto Kasiulio muziejuje buvo atidaryta solidi A. Mončio, brolių Martelių ir F. Turbilio kūrybos paroda. Laikui bėgant, lietuvis susipažino ir bendravo su ne vienu garsiu Prancūzijos intelektualu, kolekcininku, leidėju, meno kritiku, galerininku, užsimezgė jo ryšiai su Paryžiuje įsikūrusiais lietuviais dailininkais Vytautu Kasiuliu, Žibuntu Mikšiu, Pranu Gailiumi, semiotiku Algirdu Juliumi Greimu, dažnai lankydavosi Nepriklausomos Lietuvos diplomato Antano Liutkaus „Villa America“ Viduržemio jūros pakrantėje. Iš tų susitikimų radosi kūrinių – skulptūrų, knygų viršelių, piešinių, o bičiulio André Silvaire'o išleistų Oskaro Milašiaus „Lietuviškų pasakų“ vienas egzempliorių tapo unikalus: skaitydamas šią knygą, skulptorius puslapių

parašėse pripiešė įvairiausių fantastinių, pasakiškų būtybių.

A. Mončys sėkmingai rengė personalines parodas, jo kūriniai atsidūrė stambių parodų ekspozicijose šalia moderniosios dailės įžymybių Antoine'o Pevsnerio, Hanso Arpo, Henri Laurenso, Henry'io Moore'o, Alexanderio Calderio, Maxo Ernsto ir kitų autorių darbų. Vaizdžiai kalbant, jo kūryba Paryžiuje skleidėsi tarsi saulės ištroškęs pumpuras, užsimezges gimtojoje Žemaitijoje. Jau pasiekus kūrybos brandą, užrašų knygelėje atsirado įrašas: „<...> tai, ką aš darau, šaknis turi Lietuvos dirvonuose. Vysčiau toliau, ką mūsų protėviai darė sąmoningai ar nesąmoningai. Manau, kad kitos kultūros mane praturtino... Paryžius mane nušlifavo“ (apie 1985). Parodos pavadinimą „Veidai ir dvasios“ padiktavo A. Mončio kūrinių motyvai ir neblėstanti dailininko nostalgija paliktai gimtinei, jo kūriniuose ataidinti senųjų liaudies amatų, meistrystės, motyvų, pasakų ir legendų dvasia. Paryžietišrame meno katilė A. Mončys išsaugojo savo nepriklausomybę, išlaikė vidinę ramybę ir charakterio tvirtumą. Jo kišenėje liko Nepriklausomos Lietuvos Respublikos pasas, lūpose – lietuviškos dainos, pasakos. Vaizdai

Antanas Mončys Ogiusto Rodeno skulptūrų sode prie savo skulptūros „Pabudusi moteris“. Paryžius, 1962
Fotografą nežinomas

<
Antano Mončio kūrybos paroda „Veidai ir dvasios“ Vytauto Kasiulio dailės muziejuje. Vilnius, 2021
Kaukolė. 1980. Palangos miesto savivaldybės nuosavybė
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

>
Antano Mončio kūrybos paroda „Veidai ir dvasios“ Vytauto Kasiulio dailės muziejuje. Kaukės, 1985–1987, Antano Mončio namų-muziejaus kolekcija. Vilnius, 2021
Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

radosi iš atminties, nepamirštų jaunystės dienų patyrimų. Žemaitiški pradai atsivėrė išradin-gumo ir vaizduotės nestokojančiose unika-liose medžio „grandinėse“ („retežiuose“, kaip jas vadino autorius), išskaptuotose iš vieno kamieno taip, „kad atsiskirtų, bet būtų kartu“. Tai buvo talentingai interpretuota prieverpsčių pakabučių idėja. Skaitydamas prancūzų kalba O. Milašiaus „Lietuviškas pasakas“ (*Contes et Fabliaux de la Vieille Lithuanie*, 1972), paraš-tėse priepiešė fantastinių siužetų, laumių veidų ir pasakų herojų, sukūrė ir mitologinės laumės veidą savo bičiulio A. J. Greimo knygos „Apie dievus ir žmones“ (1979) viršeliui. Žemaitiš-kieji vaizdiniai atgijo nulipdytų molio švilpių ir žaismingų, iš įvairių atliekų pagamintų kaukių, žemaičių vadinamų „lyčynomis“, pavyzdžiuose. Tad paroda atskleidė naują A. Mončio kūry-bos puslapį, artimą etniškosioms dailininko šaknims, jo sąlyčiui su mitologija, pasakomis.

Svarbu tai, kad nemažą ekspozicijos dalį sudarė niekad Lietuvoje nerodyti kūriniai iš dailininko dukros Sabinos Moncys Monce-vicius rinkinio, saugomo Vokietijoje. Didelį akvarelinių piešinių rinkinį parodai pateikė dai-lininko sūnus Jeanas-Christophe’as Mončys, kūriniais skolino vilniečiai skulptoriaus bičiuliai Karolina ir Arūnas Paliuliai, A. Mončio kūrybos

gerbėjas Tue Freltoftas iš Danijos. Ekspoziciją praplėtė keliolika didesnio formato skulptūrų, piešinių, akvarelių ir plakatų iš Antano Mončio namų-muziejaus Palangoje, kuriame saugoma pagrindinė dailininko kūrybos palikimo dalis. Du kūriniai „Didysis koliažas“ ir „Pono Seguino ožkelė“, Jeano-Christophe’o dovanos muziejui, 2016 m. atvežtos iš Vandėjos, reprezentavo Lietuvos nacionalinį dailės muziejų.

Savaip netikėta buvo pamatyti keletą akmens ir medžio skulptūrų, kuriose atsivėrė dailininko meninių inspiracijų šaltinis – gamta. Daug ką dailininkas pasisėmė kaip tik iš jos: iš sraigčių, kirminų, augalų, pumpurų, šaknų, sėklų, šakų, natūralių medžio ataugų, jam svarbus buvo amžinas gamtos atsinaujinimas, prisi-pildymas gyvybės. Gamtos formų A. Mončys smarkiai nekeisdavo: šiek tiek pasukdavo, pakreipdavo, paplonindavo, įkaldavo duobučių į akmens ar medžio masę – tik tiek, kad atsirastų užuomina, būdingas judesys, sužadinantis vaizduotę ar mintį. Kelios akmens skulptūros pasuktos taip, kad primena šliaužiantį per žolę kirminą, kitose išlikę ir pačios žolės pėdsakų, nes skulptūros laikytos sode.

A. Mončio išskaptuotos „grandinės“ visada vitališkos, gajos, skleidžiančios gamtos vaisin-gumo idėją, jas galima perkomponuoti, vertikalią

Antano Mončio kūrybos paroda „Veidai ir dvasios“ Vytauto Kasiulio dailės muziejuje. Vilnius, 2021 Švilpiai. Apie 1985. Karolinos ir Arūno Paliulį (Vilnius), Tue Freltofto (Danija) ir Antano Mončio namų-muziejaus (Palanga) rinkiniai. Fot. Gintarė Grigėnaitė, LNDM

poziciją pakeisti į horizontalią (ir atvirkščiai). Paryžiečius žiūrovus, manytina, stulbino šešių dalių, bemaž puspenkto metro ilgio medžio grandinė „Motina“ (1970), išskobta iš vientiso stambaus medžio kamieno. Intelektualioji Paryžiaus dailės publika, menininkai ir kritikai, leidėjai tikriausiai prisimindavo ir garsiąją Constantino Brâncușio „Kolona be pabaigos“ (1918), kai jų akys apžiūrėdavo ne mažiau įspūdingą A. Mončio vertikaliai pakabintą grandinę „Begalinis“ (1983). Ji simbolizuoja vešlumą, gyvastį, primena besivyniojantį kibį vijoklį, kuriam būtina pakilti erdvėje, išsitetsti, stiebtis. Čia slypi dar vienas giluminis, tėviškės aplinkoje susiformavęs A. Mončio ryšys su gamta, tikėjimas jos gyvybingumu, susitapatinimas su galinguoju Plokščių kaimo ažuolu. Dar prisiminkime aranžuotas kaukes, sukurtas iš įvairiausių medžiagų, daiktų, atliekų, šalia padėkime nuostabių pavidalų, veidų ir spalvų keraminius švilpius, kuriais A. Mončys pagrodavo parodų atidarymuose,

Vandėjos vasaros akademijos spektakliuose ar žaisdamas su savo vaikais. Tokių formų, garsų ir spalvų apsuptas, dailininkas pasijusdavo tarsi stovintis lietuviškų dirvonų viduryje, vietose, kur prabėgo jo vaikystė. Taip skulptorius savo kūrinuose įkūnijo širdyje nuolat nešiotą ilgesį Tėvynei, perduodamas savo kūriniais išsaugotus gimtinės prisiminimus ir tikriausiai sapnų vaizdus.

Žvalgydamiesi po gausų skulptoriaus palikimą, randame daug pavyzdžių, kuriuose ritmas, harmonija, žaismingi formų pavidalai pasako „daug“, teištariant kelias frazes. Paties autoriaus būdas ir kalbėjimas buvo panašūs į jo kūrinius: šnekėjo nedaug, ramia, minkšta tarsena, bet taikliai, pažerdamas išminties krislį. Mėgo improvizuoti, pokštauti, žaisti su kurių formų žodynu. Gaila, kad parodoje nebuvo eksponuota išraiškinga asambliažinė „Maršalo“ skulptūra (1980, h 254 cm) – įspūdingas kūrinys, ironijos ir pokšto derinys, sudarytas iš arklio kaukolės

žandikaulio, jūros ežiuko su įstatytu kaulu, paverstu erotišku simboliu, ant išskėstų į šalis medinių ir kaulinių rankų sukabinta ideologinės propagandos atributika: žvaigždės, svastika, pjautuvai ir kūjys, pajuokai – sulūžusi metalinė laikrodžio apyrankė. „Tavo „Maršalas“ be galo šekspyriškas“, – atsiminimuose apie tėvą kūrinį apibūdino dailininko sūnus Jeanas-Christophe'as.¹ Iš agrarinio krašto atvykęs dailininkas sugebėjo įgimtą prierašumą medžiui, akmeniui suderinti su moderniosios skulptūros naujovėmis, sukurti sau būdingą formų žodyną. „Esu skulptorius, ne menininkas“, – sakydavo jis, pabrėždamas atsidavimą sąžiningam darbui, o ne „menininkų lenktynėms“, kai komerciniai galerijų pasiūlymai palenkia

menininkus tarnauti pelnui, o trumpalaikis populiarumas tampa užkrečiama kūrybine liga.

A. Mončys daugiau nei keturiasdešimt metų pragyveno Paryžiuje, čia pradėjo kurti, subrendo kaip kūrėjas ir pasitiko savo gyvenimo saulėlydį. Dailininko kūrybos palikimas nemažas: kūriniai išsibarstę po Prancūziją, Vokietiją, Italiją, Didžiąją Britaniją, Belgiją, Alžyrą, JAV, o didžiausia dalis saugoma ir rodoma Lietuvoje, Antano Mončio namuose-muziejuje Palangoje. Skulptorius, gebėjęs suderinti unikalią, originalią meninę jėgą ir stiprų meninės laisvės pojūtį, priklauso lietuvių dailės klasikos lobynui. A. Mončys mums paliko neišsemiamą kūrybos idėjų, formų, medžiagų, vaizdų šaltinį. Lieka tik pridurti, kad parodą organizavo Antano Mončio paramos fondas.

1

Mončys J.-C., *Mano Tėvas Antas: 100 prisiminimų apie Antaną Mončį*, Vilnius: Aukso žuvis, 2021, p. 47.